

ÜSKÜDAR-BOSTANCIBAŞI DERBENDİ GÜZERGÂHI MİMARİ ESERLERİNİN KİTABELERİ

M. Kemal Özergin

Bu yazıda, İstanbul-Şam/Bağdâd yolu'nun Üsküdar-Bostancıbaşı kısmına âit menzillerin¹ kitabeleri toplanmış ve onları aydınlatıcı notlar verilmeğe çalışılmıştır.

Kitabelerin ekserisi yerinde dikkatle derlenmiş, sadece bugün mevcut olmayan bir kaç tanesi, yazı silsilesini eksik bırakmamak için, önceki neşirlerinden nakledilmiştir.

Burada, bilhassa belirtmek gerekir ki, bu derleme ve neşir elimizde olmayan sebebler yüzünden istenilen şekilde olamamıştır. Bilindiği gibi, kitabe toplama ve neşirlerinde ilmi ve doğru usul, onları istinsah ile beraber estanjaj veya fotoğraf ile de tesbit etmektir. Biz, maalesef, malzeme ve vasita yokluğu sebebiyle kitabeleri bu yazıda, bir kaç hariç, ancak, okunuş şekilleri ile verebildik. Bununla beraber, okunuşların imkân nisbetinde tam ve doğru olması için, elden gelen itina ve gayret gösterilmiştir².

Tarihi Üsküdar-Bostancıbaşı yolunun arkeoloji ve san'at tarihi bakımından tetkiki Doç. Dr. Semavi Eyice tarafından yapılmıştır. İki yazı arasında irtibatı sağlamak üzere, orada romen rakamları ile zikredilen menziller, bu yazıda da aynı rakamlar muhafaza edilerek verilmiştir.

Yazımızda ayrı ayrı incelenen her menzil'in önce kitabeleri (A) kaydedilmiş ve sonra onlara âit notlar (B) verilmiştir. Kita-

¹ Burada menzil tâbiri ile, büyük çapta meselâ Gebze, İzmit, Vezirhanı vs. gibi bilhassa hazırlanmış ve gece konaklanan bir mevki değil, sadece namaz, su, dinlenme vs. vesilesi ile kısa bir zaman için durulan yer kastedilmiştir.

² Kitabe metinlerinin doğru okunmasında, İstanbul çeşme kitabelerinin manzum olanları üzerinde uzun bir müddetten beri meşgul olan Prof. Cavid Baysun'un yardımlarını gördüm. Bu, cidden kıymetli yardımı belirtmeyi ve kendisine burada teşekkür etmeyi ödenmesi elzem bir borç bilirim.

beler kısmında; metinden sonra, kitabenin binanın neresinde olduğu, maddî tarifi (kısaltma ile "mad. tar.": taşının cinsi, yazısının nev'i, hususiyetleri, bugünkü durumu ve yazısının ölçüsü), manzum ise, şâirinin kim olduğu ve neşred'lip edilmediği zikredilmiştir. Kitabe metninin başındaki rakamlar satır sayısını göstermektedir. Notlar kısmında ise, kitabe metninden ve diğer eserlerden istifâde edilerek, menzilin tesisi, bânisi ve tamirleri hakkında kısa izahat verilmiştir.

Yazıda sık-sık zikredilen eserler aşağıda gösterildiği şekilde kısaltılmıştır:

M. Râif, *Mir'ât* — Mehmed Râif, *Mir'at-ı İstanbul*, İstanbul, 1314, cüz II.

M. Süreyya, *Sicill* — Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308-1311, I-IV.

Tanışık, *Çeşmeler* — İ. H. Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1945, II.

I. Tunusbağı menzili

A. Kitabeler (çeşme kitabeleri)

1. Bâniye kitabesi:

- 1) Habbezâ âb-ı zülâl-i dil-keş
K'eyledi teşne-dilânı ırvâ
- 2) Hak vere sâhibetü'l-hayrâta
Ecrini cennet-i adn ü me'vâ
- 3) Göricek dedim anun tarihin
Çeşme-i âb-ı hayât-ı ra'nâ

(چشمه آب حیات رعنا)

1092

Bu kitabe çeşmenin sağ yan duvarına konulmuştur.

Mad. tar. : mermer, vasat sülûs, bazı kelimeler harekeli, misrâlar kartuş içinde, kitabenin zemini açık harfler koyu yeşil yağlı boya ile boyalı, takriben 70 × 35 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri tesbit edilememiştir³.

Neşr. : Tanışık, *Çeşmeler*, II, 284-285 (no. 227/21), (hatalı)

³ Bu manzum tarih, üstü b bakımından, aynı yılda inşa edilmiş olan Üsküdar

2. Tamir kitabesi:

- 1) Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât kudemây-ı
me'mûrîn-i devlet-i aliyyeden
- 2) Onuncu dâire-i belediyye Esnâf müfettişi
Es-seyyid el-hâc Fâik Beğ'in
- 3) def'a-i sâniye olarak ihyâ eylediği çeşmedir.
Fî gurre-i Ramazan-ı şerif, sene 1325.

Bu kitabe çeşmenin cephesindedir.

Mad. tar. : mermer, güzel ta'lik (usta bir hattat elinden çıkmış), satır araları cedvelli, kitabenin zemini açık, harfler koyu yeşil yağlı boya ile boyalı, yük. 33 × en. 78 sm. ölçüsünde.

Neşr. : Tanışık, *Çeşmeler*, II, 285 (no. 227/21), (hatalı).

B. Notlar:

Bu menzil, çeşme kitabelerinden öğrenildiğine göre, engeç XVII. asrın sonlarına doğru tesis edilmiştir. Çeşmenin üzerindeki en eski kitabe, onun 1092 (1680-1681) yılında bir kadın tarafından (1. kit., 2. st. : «Sâhibetü'l-hayrât»)⁴ yaptırıldığını göstermekte ise de, adı zikredilmediği için bâniyesinin kim olduğu malûm değildir. Çeşme bu tarihten sonra muhtemelen iki defa tamir görmüştür. Ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığını bilmediğimiz ilk tamire âit bir kitabe mevcut olmayıp, bu hususu ikinci tamire âit olan kitabeden öğrenmekteyiz (2. kit., 3. st. : «def'a-i sâniye olarak...»). Bahis mevzu'u olan menzil' çeşmesi nihâyet'⁵ Hacı Fâik Bey tarafından tamir ettirilmiş ve tamiri 1 Ramazan 1325 (8 Ekim 1907) günü tamamlanmıştır.

İskele meydanı'ndaki çeşmenin, şâiri bilinmeyen manzum tarihi ile benzerlik göstermektedir (sadece tarih beyti : Tanışık, *Çeşmeler*, II, 284).

⁴ İ. H. Tanışık, kitabenin 2. satırındaki "sâhibe" kelimesini "sâhib" şeklinde yanlış okumuş ve böylece inşa ettirenin kadın olduğunu anlayamamıştır (Bk. *Çeşmeler*, II, 286).

⁵ İstanbul beledi idare bakımından 1324 (1908) yılında 20 «dâire-i belediye» ye ayrılmış idi. Burada zikredilen «Onuncu dâire-i belediye» Boğaziçinde Yeniköy dâiresidir. Bu idarî taksim, kısa bir zaman sonra 1328 (1912) yılında tekrar değiştirilmiştir (bk. Osman Nuri, *Mecelle-i umûr-i belediye*, İstanbul 1922, I, 1556 vd., II, 32).

II. Nevnihal Hatun menzili

A. Kitabeler

a. Mihrab:

- 1) كلما دخل عليها زكريا الحراب
- 2) Şevketlü efendimizün câriyesi
- 3) merhûme ve mağfûrha Saraylı
- 4) Nevnihâl Hatun'un hayrâtıdır.
- 5) ruhu şad olmak için
- 6) rıza'en li'llâh el-fâtiha
- 7) 19 N. sene 1227,

Kitabe mihrab-taşının cephesinde ve alt yarısındadır.

Mad. tar. : mermer, vasat sülûs, bazı kelimeler harekeli, satır araları cedvelli, kitabenin zemini yeşil ve harfler sarı yağlı boya ile boyalı, yazı yer-yer hafif bozulmuş başlanmış, mihrab-taşının yukarı yarısı teryinatlı, kitabe yük. 71 × üst en. 88-alt en. 81 sm. ölçüsünde. İlk satır mihrab-âyetidir (Hz. Kur'an, III. sûre, 87. âyet). Neşredilmemiştir.

b. Çeşme :

- 1) Çeşmenin
- 2) becâsı S. fi.
- 3) 1284 sene h.

Bu kitabe silindirik şeklindeki taşın üzerindedir.

Mad. tar. : mermer, kötü bir yazı (acemi birisinin elinden çıkmış), yazı üst ve alt tarafları sivrileşen elips içinde, kitabe yük. 24 × en. 29 sm. ölçüsünde. Neşredilmemiştir.

B. Notlar

Bu ara-menzilin namazgâhı, Saraylı Nevnihal Hatun adına ve belki onun vakfettiği arazide, 1227 (1812) yılında tesis edilmiştir. Kitabeden bu hatunun Sultan Mahmud II.'un (1223/1808—1255/1839) cariyesi olup, bu namazgâh taşının dikilmesinden önce vefât ettiği anlaşılmaktadır. Nevnihal Hatun hakkında bundan fazla da malûmatımız yoktur. Kitabe taşındaki, 19 N. (Ramazan) 1227 (26 Ekim 1812) tarihinin, Nevnihal Hatun'un vefât tarihi mi, yoksa mihrab-

taşının dikilmesi tarihi mi olduğu belli değildir. Çünkü bu taş, aynı zamanda, bir mezar-taşı kitabesi üslûbunda ve şeklindedir.

Menzilin biraz uzakta bulunan silindirik şeklindeki çeşme-taşı üzerindeki, türkçesi bozuk yazısı acemi bir elden çıkmış olan kitabesi onun «S. (Safer?) fi sene 1284» (Haziran 1867) tarihinde inşa edildiğini göstermektedir. Bânisi belli değildir.

III. Hâlid Ağa menzili

A. Kitabe (çeşme kitabesi)

Çeşme-sâr-ı ma'delet Abdülmecid Hân'ın Hudâ
Feyz-i zâtın kıldı bâdi-i hayât-ı kâinât
Hân Selim-i sâlisin Dârü's-saâde ağası
Hâlid Ağa nâm deryâ-mekremet bir pâk zât
Yapdırup bu çeşmeyi sonra harab olmuş idi
Görüp ol şâh-ı cinân ihyâya kıldı iltifât
Cuybâr-ı şevket u iclâlin ol şâhenşehin
Haşre-dek kıl sun Hudâ reşk-âver-i Şatt u Firât
Cevher-i tarih-i Ziver suyunu, bulsa sezâ
Kıldı Han Abdülmecid icrâ güzel 'ayn-ı hayât

(قلدی خان عبدالحمید اجرا کوزل عین حیات)

1255

Bu kitabe bugün mevcud değildir.

Manzum tarihin şâiri Ahmed Sâdık Ziver Paşa (ölm. 1278/1862)'dır⁶. (*Asâr-ı Ziver Paşa, divan ve münşeat*, Bursa 1313, 104). Neşr. : M. Râif, *Mir'ât*, 34 ; Tanışık, *Çeşmeler*, II, 436 (no. 343/136), (sadece tarih beyti).

B. Notlar

Haydarpaşa tren istasyonunun bir az gerisinde, vaktiyle mevcut olan bu menzil şimdilik bildiğimize göre, engeç XVIII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Bu inşaya âit kitabe elimizde olmadığından, bunun ilk tesis mi, yoksa yukarıda kaydedilen kitabede örneği görüldüğü gibi muahhar bir tamir mi olduğu malûm değildir. Diğer taraftan, bu mevkiin ve Haydarpaşa iskelesinin eskiden beri

⁶ Ahmed Sâdık Ziver Paşa için bk. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son asır Türk şâirleri*, İstanbul 1930-1942, 2090-2094.

bilindiği göz önünde tutulacak olursa, bu civarda bu tarihten önce de bir iskele-menzilinin mevcut olacağı tahmin edilebilir.

Burada kaydedilen menzil-çeşmesini ve muhtemelen, M. Râif'in zikrettiği, etrafı demir parmaklıklarla çevrili namazgâhı⁷, Sultan Selim III.'in (1203/1789-1222/1807) Dârü's-saâde ağalarından Hâlid Ağa yaptırmıştır. Bu zât «Hazinedâr-ı şehriyârî» iken 1206 (1791-92) yılında Dârü's-saâde ağalığına tayin edilmiş ve 17 Rebi. I. 1213 (29 Ağustos 1798) günü vefât etmiştir⁸. Çeşme onun dârü's-saâde ağalığı zamanında yani 1791-1798 yılları arasında inşa edilmiştir⁹.

Bir müddet sonra harap olan çeşme, Sultan Abdülmecid (1255/1839-1277/1861) tarafından 1255 (1839-1840) yılında tamir ettirilmiştir.

IV. Haydarpaşa köprüsü

A. Kitabe (köprü kitabesi)

İşbu nev cısır-i Hamîdî ser-teser virân iken
Buldu eltâf-ı şehensâhiden 'umrân-ı cedîd
Cısır u gerdûn pâydâr oldukça Mevlâ eylesün
Böyle müşfik padişahın 'ömr-i ikbâlîn mezîd
Yazdı Feyzî kulları bir kıt'a tarih-i tamâm
Kıldı 'âli köprüyü i'mâr Şah Abdülhamîd

(قیلدی عالی کبری بی اعمار شاد عبدالحمید)

1304

Bu kitabe bugün mevcut değildir.

Manzum tarihin şâiri muhtemelen Muallim Ahmed Feyzî Efendi (ölm. 1328/1910)'dir¹⁰.

Neşr. : M. Râif, *Mir'at*, 34-35.

⁷ Bk. M. Râif, *Mir'at*, 34.

⁸ Dârü's-saâde ağası Hâlid Ağa için bk. M. Süreyya, *Stell*, II, 265; N. Dizdaroğlu, *Osmanlı tarihinde Darüssaâde ağaları* (1948-1949) basılmamış mezuniyet tezi, 55.

⁹ Hâlid Ağa'nın bu çeşmesinden başka, Kadıköyü'nde de bir çeşmesi vardır. 1209 (1794-95) yılında inşa edilen bu çeşme, ilk defa 1254 (1838-39) yılında Sultan Mahmud II. tarafından ve ikinci defa 1255 (1838-39) yılında Pertevniyal Vâlide Sultan tarafından tamir ettirilmiştir. Çeşme son yıllarda asıl yerinden kaldırılıp, şimdiki mevkiine nakledilmiştir, bk. Tanışık, *Çeşmeler*, II, 392-393 (no. 308/102).

¹⁰ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son asır Türk şâirleri'nde Feyzî mah-lâsı* iki zâten bahsetmektedir. Buradaki manzum tarihin hangisine âit olduğu

B. Notlar

Yukarıda zikredildiği gibi, Osmanlılar zamanında en az XVI. yüzyılın sonlarından beri adı geçen bu mevkide¹¹, eskiden beri bazı menzil eserlerinin (iskele, köprü, çeşme, namazgâh vs.) mevcud olduğu muhakkaktır. Sık-sık tamire ihtiyaç gösteren bu gibi eserlerin ihtiva ettikleri yakın zamanlara âit kitabeler, elbette, bunların son yüzyılda tesis edildiğini göstermezler. İşte M. Râif tarafından kopya edilerek kaybolmaktan kurtarılan yukarıda kaydettiğimiz kitabe, bunun açık bir delilidir. Bugün taşı ne olduğu bilinmeyen bu kitabeden, Haydarpaşa deresi üzerindeki köprü'nün, baştan-baş harab iken (krş. kitabenin 1. satırı), Sultan Abdülhamid II. (1293/1876-1327/1909) tarafından 1304 (1886-1887) yılında yeniden inşa edildiğini öğreniyoruz.

Bugün derenin yatağı değiştirilmiş ve köprü de yıktırılarak yerine bir anbar inşa edilmiştir.

V. Lâdikli Ahmed Ağa menzili

A. Kitabeler:

a. Mihrab:

هوالباق
كلما دخل عليها ذكريا المحراب

Sâbikan Çukadar Ağay-ı hazret-i şehriyârî,
sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Lâdikli Ahmed Ağa.
1208

Bu kitabe bugün mevcut değildir.

Neşr. : M. Râif, *Mir'at*, 35-36.

b. Çeşme:

- 1) Şâh-ı 'âlem hazret-i Sultan Selimü's-sâlisün
Tab'-ı pâki hayre mâil oldığıyçün dâima

katiyetle malûm değilsede, biz zaman ve şahıs bakımından Muallim Ahmed Feyzî Efendi olmasını muhtemel gördük (bk. 419-421. s.). Diğerleri ise Mehmed Emin Feyzî Bey'dir (ölm. 1347/1929). Bk. 422-426.

¹¹ Haydarpaşa mevkii, bizanalılar zamanında bir imparator sarayını da ihtiva eden mesire yeri idi. Osmanlılar zamanında da buraya çok yakın Kavak sarayı bulunduğu gibi bugün Haydarpaşa çayırı denilen yerde bir has bahçe'nin XVI. yüzyılın

- 2) Eyleyüp hulki sirâyet bendegân-ı hâssına
Böyle cây-ı dil-güşâlar olmada yer-yer binâ
- 3) Sâhibü'l-hayrı ez ancümle bu zibâ çeşmeyi
Serv-i dîlcûlarla etmiş cennet-âsâ can-fezâ
- 4) Çukadar Ağay-ı Şâhenşâh iken oldı çerâğ
Ya'ni Lâdikli o zât-ı ber-güzîn Ahmed Ağa
- 5) Oldı mâlik bu makam-ı dil-keşe kıldı nazar
Kim havâsî râhat-efzâ âb-ı pâki gam-zedâ
- 6) Suffa yapıdı serviler dikildi himem sarf eyledi
Kim teferrûç eyleyenler ede bir hayrî (!) du'â
- 7) Geldi bir mısra'ile Pertev cevherin tarih-i sâl
Servli bu çeşmenün havzı bu deryâ güyiyâ

(سروى بو چشمه نك حوضى بو دريا كوييا)
sene 1208

Bu kitabe çeşmenin cephesindedir.

Mad. tar. : mermer, vasat sülüs, birkaç kelime barekeli, herhalde hak-
kedilirken yapılmış bazı imlâ hataları var, satır araları cedvelli, bozul-
mağa başlamış, kitabenin yük. 61 × en. 83 sm. ölçüsünde.

Manzum tarihin şâiri muhtemelen Muvakkit-zâde Pertev Mehmed Efendi
(ölm. 1222/1807)'dir¹³.

Neşr. : M. Râif, *Mir'ât*, 35 (hatalı); Tanışık, *Çeşmeler*, II, 388-390
(no. 305/99), (sadece tarih beyti).

B. Notlar

Haydarpaşa iskelesi ve Kadıköy'nden Ayrılık çeşmesi'ne gi-
den yolların birleştiği yerde bulunan bu namazgâh ve çeşme, kita-
bede de belirtildiği gibi (krş. çeşme kit. 5. ve 6. satırlar), aslında
bir mesire-yeri olarak yapılmıştır. Bununla beraber, aynı zamanda
bir menzil olarak da kullanıldığı kabul edilebilir.

Namazgâh ve çeşme, 1208 (1793-1794) yılında, sâbık Çukadar
ağası Lâdikli Ahmed Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Ahmed

ikinci yarısından itibaren mevcut olduğunu biliyoruz. Bk. M. Erdoğan, *Osmanlı
devrinde İstanbul bahçeleri*, Vakıflar Dergisi IV (1958), 178-174. Buradaki iskele'-
den Küçük Çelebi-zâde bahsetmektedir bk. *Tarih*, (İstanbul) 1282, 107.

¹³ Muvakkit-zâde Pertev Mehmed Efendi için bk. Faatin, *Teskire-i hâtimetü'l-
es'âr*, Dersâadet 1271, 23; M. Süreyya, *Sicill*, II, 88.

Ağa, Enderun'dan yetişmiş, 1200 Şevval'inde (Ağustos 1786)
«Rikâbdâr-ı sultanî» olmuş ve kısa bir zaman sonra tayin edildiği
«Çukadar ağay-ı şâhenşâhî» vazifesinde iken 1201 Zilka'de'sinde
(Ağustos-Eylül 1787) çerâğ edilmiştir¹³. Ahmed Ağa sahib olduğu
bu mevkii, manzarası güzel olduğu için serviler diktirmiş suffa
(= namazgâh) ve çeşme yaptırmış, bir «teferrücgâh» hâline getir-
miştir. Kitabesinde çeşmeye, «servili çeşme» de denildiği işaret
edilmektedir.

Lâdikli Ahmed Ağa, 5 Zilhicce 1211 (1 Haziran 1797)'de ve-
fât etmiş ve Ayrılık çeşmesi mezarlığına defnedilmiştir¹⁴. Tama-
miyle kaybolan namazgâhından sonra, bugün çeşme de pek harap
bir hâtedir.

VI. Hafız İsa Ağa çeşmesi

A. Kitabe (çeşme kitabesi)

1. a) Menba'-ı cüy-i inâyet maksem-i âb-ı kerem
b) Hazret-i Sultan Mahmud Hân-ı iskender-vekar
4. a) Meslek-i şâhânesine eyleyüp 'âlem sulûk
b) Hayrî meyl etdi cihânın meşrebi bi-ihyâr
c) Bak vekil-i kenz-i şâhî Hafız İsa nam Ağa
d) Kıldı bu hayrât-ı dîlcûyî binâya ibtidâr
5. a) Celb edüp vakf-ı selimiyye'den âb-ı dil-keşin
b) Eyledi bu çeşmeyi ibn-i sebile yadigâr
6. a) Oku Vâsif su gibi tarih-i cevher-mâyesin
b) Gel su iç kıl Hakk'a hamd işte mu'allâ çeşmesâr

(كل صو ارج قبل حقه حمد اشته ملا چشمه سار)

c - d Ketebehü'l-'abdü'd-dâ'î Mustafa Râkım gufire zunûbuhu
1226

Bu kitabe çeşmenin cephesinde ve yukarısındadır. Aslında 17 beyit olan
bu uzun manzumenin sadece mühim beyitleri alınmıştır.

¹³ M. Süreyya, *Sicill-i osmanî*'de Lâdikli Ahmed Ağa'nın «silâhdâr-ı şehriyâ-
rî» iken çerâğ olunduğunu zikretmekte ise de, buradaki her iki kitabeden onun «sâ-
bikan çukadar ağay-ı şehriyârî» olduğu açıkça görülmektedir (bk. *Sicill*, I, 274).

¹⁴ M. Süreyya, *Sicill*, aynı yer.

Mad. tar.: mermar, güzel ta'lik (Mustafa Râkım'ın güzel bir yazısı), dört sütun halinde ve satır araları cedvelli, kitabe yük. 116×en. 180 sm. ölçüsünde.

Manzum tarihin şâiri Enderûnî Vâsıf Osman Bey (ölm. 1240/1824-1825)' dir.¹⁵ (Vâsıf Osman Bey, *Divân*, (İstanbul) 1257, 253-258).

Nesr.: M. Râif, *Mir'ât*, 91-92 (hatalı); Tanışık, *Çeşmeler*, II, 408-410 (no. 819/113), (sadece tarih beyti).

B. Notlar

Bu çeşme, bir menzil-çeşmesi olarak, Miskinler tekkesi önünde duracak yolcular için (krş. kitabe 5 b. st.: «Eyledi bu çeşmeyi İbn-i sebile yâdigâr»), 1226 (1811) yılında Hâfız İsa Ağa tarafından inşa ettirilmiştir¹⁶. Hâfız İsa Ağa, Sultan Mahmud II.'un (1223/1808-1255/1839) saray ağalarından olup, 1223/1808 tarihinde «Musâhib-i padişahı» sonra Hazine vekili ve nihayet Hazine-dâr tayin edildi. İsa Ağa, 1230/1814-1239/1823 yılları arasında dârü's-saâde ağalığı vazifesinde bulundu. 1242 (1826/1827) de Şeyhül-harem nasbedildi. 1252 (1836-1837)'de bu vazifeden ayrıldı ve bir müddet sonra vefât etti¹⁷.

Hâfız İsa Ağa, suyunu Selimiye vakfından temin ettiği bu çeşmeyi «Vekil-i kenz-i şâhî» iken yaptırmıştır.

VII. Sarraçlar menzili

A. Kitabe (çeşme kitabesi)

Sâhibü'l-hayr etdi icrâ iki mâ-ı mustaka
Nûş eden bir kâsesin bulur hayât-ı câvidân
İstirâhat etmeğe bî-tâb olan zuvvâr için
Doğrusı muhtâc idi bir böyle tarha bu mekân
İsteyen alsun vuzu' kıl sun namâz etsün du'â
Eylesün tahsil-i gufrân Hudây-ı muste'ân

¹⁵ Enderûnî Vâsıf Osman Bey için bk. Fatih, *aynı eser*, 433; M. Süreyya *Sticill*, IV, 600; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *aynı eser*, 1959-1956.

¹⁶ İ. H. Tanışık, kitabe metnindeki «Hâfız İsa nâm Ağa» (kit. 4 c. satırı) kelimelerini «Hâfız Aynî Balım Ağa» şeklinde okuyarak, çeşmenin binasını mevcut olmayan bir şahsa atfetmiştir (*Çeşmeler*, II, 410).

¹⁷ Hâfız İsa Ağa için bk. M. Süreyya, *Sticill*, III, 612. Bu zâtın 1288 (1822-1823) tarihinde inşa edilmiş diğer bir çeşmesi de Üsküdar'dadır. Bk. Tanışık, *Çeşmeler*, II, 416 (no. 325/119).

Sermedâ tarihin işrâb et 'utâş-ı ümmete

Suffa-i nâdide 'aynân fîna tecriyân

(صفه نادية عينان فيها تجريان)

sene 1190

Bu kitabe bugün mevcut değildir.

Manzum tarihin şâiri muhtemelen Feyzullah Sermed Efendi (ölm. 1202/1787)' dir¹⁸. Son mısra'nın son üç kelimesini krş. Hz. Kur'an, LV. sûre, 50. âyet.

Nesr.: M. Râif, *Mir'ât*, 88; Tanışık, *Çeşmeler*, II, 374-376 (no. 294/88) (sadece tarih beyti).

B. Notlar

Sarraçlar çeşmesi adı ile bilinen bu menzil, kitabesinden öğrenildiğine göre, engeç 1190 (1776) yılında tesis edilmiştir. Namazgâh, çeşme ve çınar ağaçları ile tam bir menzil hususiyeti taşıyan bu mevkiin bânisi malûm değildir. M. Râif, herhalde bir halk rivayetine dayanarak, «ehl-i hayrdan Sarraç Ahmed Efendi'nin ol-vakt cündilikte olan mahareti ve hayvanata olan ziyade muhabbeti münasebeti ile memerr-i nâs bulunan şu caddeye hayvanatı suvar-mağa mahsus büyücek bir çeşme bina etmiş ve etrafına dahi bir çok çınar ağaçları gars eylemiş» olduğunu bildiriyor¹⁹. Kitabeden ise, «bî-tâb olan zuvvâr için istirahat etmeğe», bu mevkiin muhtaç olduğu «iki mâ-ı mustaka»yı «sâhibü'l-hayr»ın, çeşmeden akıt-tığını öğreniyoruz. Gene orada, mevcut suffa (= namazgâh)'sında namaz kılınabileceği işaret edilmektedir.

Bu menzil, bugün tamamiyle ortadan kalkmıştır.

VIII. Ayrılık Çeşmesi menzili

A. Kitabeler (çeşme kitabeleri)

1. Tamir kitabesi:

- 1) Hân Mahmud'un cenâb-ı kibriyâ Zâtin etsün menba'-ı lûtf u 'atâ
- 2) Çeşme-i pâki Gazanfer Ağa'nın Bulcuk dehrin mürûrile fenâ

¹⁸ Feyzullah Sermed Efendi için bk. Fatih, *aynı eser*, 187.

¹⁹ M. Râif, *Mir'ât*, 37-38.

- 3) Kapu Ağası kerim-i hayr-i halef
'Ahd-i lütfunda güzel kıldı binâ
- 4) Geldi bir hayr ehli tarihin dedi
Pâk ihyâ eyledi Ahmed Ağa

(پاك احيا ايلدى احمد آغا)

1154

Bu kitabe çeşmenin cephesindedir.

Mad. tar.: mermer, vasat ince sülûs, bazı kelimeler harekeli, mısralar kartuş içinde, hafif kırmızı boyalı, taşın üst tarafında 11 sm. yüksekliğinde bir su var, kitabe yük. 41 × en. 55 sm. ölçüsünde.

Manzum tarihî şâiri tesbit edilememiştir.

Neğr.: M. Râif, *Mt'dt*, 37; Tanışık, *Çeşmeler*, II, 346 (no 272/66); İstanbul ans., «Ağalık çeşmesi» mad. (R. E. Koçu).

2. Tamir kitabesi:

- 1) Dürriye Sultan'ın ruhiyûn el-fâtiha
- 2) 1340

Bu kitabe çeşmenin cephesinde ve birincinin altındadır.

Mad. tar.: mermer, vasat ta'lik, kitabe yük. 17 × en. 74 sm. ölçüsünde. Neğr.: Tanışık, *Çeşmeler*, II, 346 (no. 272/66); İstanbul ans., «Ağalık çeşmesi» mad. (R. E. Koçu).

B. Notlar

Yukarıda kaydedilen birinci tamire âit kitabeden, bu menzilin önce Gazanfer Ağa tarafından tesis edildiğini öğreniyoruz. Orada hüviyeti hakkında sarîh bir işaret bulunmamakla beraber, bu zâtın câmi, medrese, sebîl ve çeşme gibi bir çok hayır-eserlerine sâhib Bâbü's-saâde ağası Gazanfer Ağa²⁰ olduğu tahmin edilebilir²¹.

²⁰ Bâbü's-saâde ağası Gazanfer Ağa hakkında (ölm. 1011/1608) şimdiye kadar etraflı bir araştırma yapılmamıştır, halbuki İstanbul'da bir çok eser yaptırın bu şahıs için böyle bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Onun hakkında şimdilik bk. M. Süreyya, *Sicill*, III, 619; M. Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, (İstanbul) 1336, I, 259-260.

²¹ M. Süreyya, *Sicill*'de yukarıda zikrettiğimizden başka Saray hizmetkârlarından iki Gazanfer Ağa'dan daha bahsetmektedir. Bunlardan birincisi Küçük Gazanfer Ağa olup 1058 (1648) yılında ve diğeri de 1099 (1687-1688) yılında vefat etmişlerdir (bk. *Sicill*, III, 619-620). Bununla beraber kitabede adı geçen bunlardan biri olması uzak bir ihtimal olarak görülmektedir.

Nitekim kitabede, ilk tamiri yaptıran Kapu Ağası Ahmed Ağa için kullanılan «kerim-i hayr-i halef» (1.kit., 3.st.) kelimeleri, ikisinin de aynı vazifeye sâhib olduklarına işaret ediyor olmalıdır. Bu mülâhazaya göre, Ayrılık çeşmesi menzili, engeç XVII. yüzyılın başından itibaren mevcut olmaktadır.

Burası ilk defa 1154 (1741-1742) yılında Kapu Ağası Ahmed Ağa tarafından ihyâ edilmiştir. Elimizde Ahmed Ağa hakkında sarîh bir malûmat yoktur²². Çeşme nihayet ikinci defa, 1340 (1921-1922) yılında Dürriye Sultan «ruhiyûn» tamir ettirilmiştir²³.

XII. Hacı Ömer Efendi menzili

A. Kitabeler:

a. Mihrab.

- 1) كما دخل عليها زكريا المهراب

Bu kitabe mihrab-taşının yukarı tarafındadır.

Mad. tar.: mermer, güzel sülûs (hattatı Keresteci-zâde Mehmed Efendi), kitabe yük. 18 × en. 50 sm. ölçüsünde.

Mihrab-âyetidir (Hz. Kur'an, III. sûre, 37. âyet).

Neşredilmemiştir.

b. Çeşme.

- 1) Sâhib
- 2) el-hayrât ve'l-hasenât
- 3) Kalyonlar baş-halifesi
- 4) el-Hâc Ömer Efendi
- 5) gufire zunûbuhu
- 6) sene 1186
- 7) Ketebehu Mehmed Keresteci-zâde

²² M. Süreyya, *Sicill*'de bu sıralarda yaşamış üç Ahmed Ağa'dan bahsetmektedir. Bu şahıslar şunlardır: 1. Kapıcı-başı Telhîsî-zâde Ahmed Ağa (ölm. 1160), 2. Bâbü's-saâde ağası Ahmed Ağa (ölm. 1194) ve 3. Kapıcı-başı Hatman-zâde Ahmed Ağa (ölm. 1167). Kitabede zikredilen şahsın bunlardan hangisi olduğu belli değildir (bk. *Sicill*, III, 253-254).

²³ Dürriye Sultan, Sultan Mehmed Reşad'ın büyük oğlu Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin veremden ölen kızıdır.

Bu kitabe çeşmenin üzerine dikili olan ayrı kitabe-taşındadır.
Mad. tar.: mermer, güzel sülûs (hattatı Keresteci-zâde Mehmed Efendi),
son satır halen silinmiştir, kitabe yük. 97 × en. 80 sm. ölçüsünde.
Neşr.: Tanışık, *Çeşmeler*, II, 372-374 (no. 293/87).

B. Notlar

Bu menzil 1186 (1772-1773) yılında, Kalyonlar baş-halifesi Hacı Ömer Efendi tarafından tesis edilmiştir. Menzilin yanındaki hazirede Ömer Efendi'nin ve âilesinden bazı şahısların kabirleri bulunduğu göre, sâhib olduğu bu mevkide onun bahçesi, bağı veya konağı da mevcut olmalıdır. Haziredeki mezar-taşında, Hacı Ömer Efendi'nin 1191 (1777) yılında vefât ettiği kaydedilmiştir²⁴.

Kitabelerdeki cidden güzel sülûs yazıları Hattat Keresteci-zâde Mehmed yazmıştır²⁵.

XIII. İhlamur menzili

A. Kitabe (çeşme kitabesi)

- 1) Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât Kadı kariyesi
- 2) sâkinlerinden merhum ve mağfur Kürt Hasan Ağa
- 3) 21 B. sene 1177.

Bu kitabe bugün mevcut değildir.
Neşr.: Tanışık, *Çeşmeler*, II, 362 (no. 234/78).

B. Notlar

Menzilin yakın zamanlara kadar mevcut son kalıntısı olan çeşmesi, Kürt Hasan Ağa çeşmesi adı ile de bilinmekte idi. Şimdi yıkılmış olan çeşme, 1177 (1764) yılında, Kürt Hasan Ağa'nın vefatından sonra ve ona ithafen inşa edilmiştir. Sadece Kadıköy'ün sâkinlerinden olduğunu bildiğimiz bu zât hakkında başka malûmatımız yoktur. Kitabedeki 21 B. (Rec'eb) 1177 (25 Ocak 1764) tarihi herhalde Hasan Ağa'nın vefât tarihini değil, örneği az olmakla beraber, inşaatın bitiş gününü göstermektedir.

²⁴ Hacı Ömer Efendi için bk. M. Süreyya, *Stell*, III, 598-594. Burada vefat tarihi yoktur.

²⁵ Burada adı geçen Keresteci-zâde Mehmed hakkında hattatlara dâir tezkirelerde malûmat bulunamamıştır.

XIV. Selâmi Çeşme menzili

A. Kitabeler:

a. Mihrab

- 1) كما
- 2) دخل عليها
- 3) زكيا المحراب
- 4) sene 1194

Bu kitabe müstakil mihrab-taşı üzerindedir.
Mad. tar.: kesme-taş, vasat osmanlı sülûsü, 'harekeli, yazılar hafif bozulmuş başlanmış, kitabe yük. 70 × en. 39 sm. ölçüsünde.
Mihrab âyetidir (Hz. Kur'ân, III. sûre, 87. âyet).
Neşredilmemiştir.

b. Çeşme:

1. Tamir kitabesi

- 1) 'İffetli Kethudây-ı Şühf Kadın hazretleri
Bak hulûs-i kalb ile bu hayrı ihyâ eyledi
- 2) Nüş edene hayât olsun gel iç âb-ı zülâlden
Şifâ olsun gel âb iç çeşme-i musaffâdan

(شفا اولسون گل آب ایچ چشمه مصفادان)

1215

Bu kitabe çeşmenin üzerindeki müstakil kitabe-taşındadır.
Kitabe aslı değildir. İkinci defa ihyâ edilirken asıl taş kaldırılmış bu manzum tarih, ikinci ihyasına âit kitabenin yukarısına ve aynı taşta hakkedilmiştir (Mad. tar. için aşağıya bakınız).
Manzum tarihin şâiri tesbit edilememiştir.
Neşr.: Tanışık, *Çeşmeler*, II, 398 (no. 311/103), (sadece tarih beyti).

2. Tamir kitabesi:

- 1) Zülâl-i 'ayn-ı şevket Hân Mahmud's-şiyem Hakka
Bütün 'atşân âb-ı cüdün irvâ kıldı lütfile
- 2) Revân oldukça şevketle bu suya cüybâr-âsâ
Bu virân çeşme-sâr ihyasın iymâ kıldı lütfile

- 3) Hazinedâr usta hazretine eyleyüp fermân
O bânû-yı samîmi hayre igrâ kıldı lütfile
- 4) O bânû-yı kerem-ver sâyesinde ol-şehenşâhın
Yapup bu çeşme-sârı suyun icrâ kıldı lütfile
- 5) Zaman-ı haşre-dek cûş-âver olsun feyz-i şevketle
O şâhenşa Hakk-ı dünyâyı ihyâ kıldı lütfile
- 6) Kalem-den reşha-pâş oldukta Zîver gevherin tarih
Tabîb usta zülâl-i hayrı icrâ kıldı lütfile

(طیب اوست زلال خیری اجرا قلدی لطیفه)

1254

Bu kitabe çeşmenin üzerindeki müstakil kitabe-taşındadır.
Mad. tar.: mermer, güzel ta'lik, satır araları cedveli, kitabenin zemini yeşil yağlı boya ile boyalı, 6. satır tamamıyla silinmiştir, kitabe yük. 67 × en. 94 sm. ölçüsünde.
Manzum tarihin şâiri Ahmed Sâdık Zîver Paşa²⁶ ise de, bu tarih divânında mevcut değildir.
Negr.: Tanışık, *Çeşmeler*, II, 398-400 (no. 311/105), (sadece tarih beyti).

B. Notlar

Selâmi çeşme menzili, bu yolun oldukça eski menzillerinden biri olmalıdır. Çeşmenin, yukarıda metni verilen 1. tamire âit kitabesinde (1. satır), burada evvelce bir «hayr» mevcut olup, ih-yâ edildiği açıklanmaktadır. Nitekim menzilin, çeşmenin karşısında bir az ileride bulunan mihrab-taşında da 1194 (1780) tarihi mevcuttur. O hâlde bu menzil, şimdilik bildiğimize göre, engeç 1194 (1780) yılında tesis edilmiştir. Bu tesisin bânisi hakkında malûmatımız yoktur.

Çeşme bir müddet sonra tamire muhtaç olmuş ve ilk tamiri Kethudâ Şühî Kadın tarafından 1215 (1800-1801) yılında yaptırılmıştır. Sultan Selim III.'in (1203/1789-1222/1807) harem kethudalarından olan bu kadın hakkında da elimizde bilgi yoktur²⁷. Bir müddet

²⁶ 6 numaralı nota bakınız.

²⁷ M. Süreyya'nın *Siell*'de kaydettiği Harem-i hümâyün kethüdalarından Şühî Hatun 1197 (1783) yılında vefat etmiştir (*Siell*, III, 172). Haydarpaşa'da İb-

sonra Sultan Mahmud II. (1223/1808-1255/1839), 2. tamir kitabesinde zikredildiğine göre, bu mevkie geldiği zaman, çeşmenin tekrar tamire muhtaç olduğunu görmüş ve Hazinedâr Usta'yı onun tamirine teşvik etmiştir. Kitabede adı zikredilmeyen Hazinedâr Usta çeşmeyi, 1254 (1838-1839) yılında tamir ettirmiştir²⁸.

XVII. Çatal-çeşme menzili

A. Kitabeler (çeşme kitabeleri)

1. Bâni kitabesi

1) Cezây-ı hayr ü ihsan bulsuñ (ol-kim ?)
Bu 'aynı kıldı câri behr-i 'atşan

2) Dedüm ey dil nedür bu 'ayne tarih
Gönül dedi cezây-ı hayr ü ihsan

(كوكل ديدى جزای خير و احسان)

kitabenin ortasında: sene 957

Bu kitabe çeşmenin cephesindedir.

Mad. tar.: mermer, girift sülüs, mısralar kartuş içinde, bazı kelimeler tahrip edilmiş, kitabe yük. 29 × en. 49 sm. ölçüsünde.
Manzum tarihin şâiri tesbit edilememiştir.
Negr.: Tanışık, *Çeşmeler*, II, 454 (no. 355/149).

2. Tamir kitabesi

1) Hâce Mahtûme Hanım'ın câriyesi

2) Hâce Narkerâb (ناركراب) Kalfa'nın hayrâtıdır

3) sene 1282

Bu kitabe çeşmenin cephesinde ve birincinin altındadır

Mad. tar.: mermer, vasat ta'lik, cedvelsiz, kitabe yük. 39 × en. 61 sm. ölçüsünde.

Negr.: Tanışık, *Çeşmeler*, II, 454 (no. 355/149).

rahim Ağa mescidi'ndeki 1186 (1772) tarihli su hazinesini yaptıran «Şühî Usta» aynı kadın olmalıdır (M. Râif, *Mir'ât*, 36).

²⁸ İ. H. Tanışık, bu menzile âit kitabeleri birbirine karıştırmış ve yanlış malûmat vermiştir (*Çeşmeler*, II, 398-400).

B. Notlar

Bostancı-başı derbendi menzili'ne çok yakın bir mesafede bulunan Çatal-çeşme; tetkik ettiğimiz yolun ilk-tesis tarihi kat'î olarak tesbit edilebilen en eski bir menzildir. Fakat bu menzilin tesisi hakkında, sadece, bugün çeşmesi üzerindeki güç okunan kitabeden başka, elimizde bir vesika yoktur. Bu girift sülüs yazılı manzum kitabe, çeşmenin ve dolayısı ile menzilin, 957 (1550) yılında tesis edildiğini göstermektedir. Kitabede bânisinin kim olduğu hakkında bir kayıt mevcut olmadığından, bu hususta, maalesef malûmatımız yoktur²⁹.

Çeşme üzerindeki ikinci kitabeden de, onun 1282 (1865-1866) yılında, «Hâce Mahtume Hanım'ın cariyesi Hâce Narkerâb (نازکرباب) Kalfa» tarafından tamir ettirildiğini öğreniyoruz.

XVIII. Bostancı-başı derbendi menzili

A. Kitabeler

a. Mihrab

1) كلما دخل عليها زكرا المحراب

Bu kitabe müstakil mihrab-taşı üzerindedir.

Mad. tar.: kesme-taş, adi sülüs, kitabenin zemini açık mavi harfler beyaz yıldız boyalı, kitabe yük. 36 X en. 18 sm. ölçüsünde.

Mihrab âyetidir (Hz. Kur'an, III. sûre, 37. âyet).

Neşredilmemiştir.

b. Çeşme

1. kitabe

1) Bânisi Mahmud-i 'Adlî Gazi Hân

2) بندهی بناء شرف (قبل بیا احسان ؟)

1247

Bu kitabe çeşmenin ayna-taşı üzerinde ve en üsttedir.

Mad. tar.: mermer, vasat nesih, satır arası cedveli, kitabe yük. 22 X en. 30 sm. ölçüsünde

Neşredilmemiştir.

²⁹ İ. H. Tanışık, «İhsan Bey çeşmesi» ad: ile zikrettiği bu çeşme için, kitabesinde ilk bânisinin adının «sarîh olarak» okunduğunu yazmaktadır. Halbuki

2. kitabe

- 1) Bâis-i ihyây-ı dehr oldı vücûd-ı devleti
Kıldı âb-ı cûdın icrâ sû-besû şâh-ı zâman
- 2) Ni'met-i 'adli bütün dünyayı dil-sîr eyledi
Teşnegâna verdi hızr himmeti bir taze cân
- 3) Cîs-i derbende husûsa yaptı bu nev çeşmeyi
Nûş edüp âbın du'a etsün' o şâha reh-revân
- 4) Tarhı dil-keş, âbıdır mânende-i fâb-ı hayât
Tâk-ı zibâsı müzeyyen hemçü tâk-ı asmân
- 5) Cevherin tarih-i dîlcü yazdı Rif'at bendesi
Kıldı Hân Mahmud-i 'Adlî çeşmeden cûdın revân

(قیلدی خان محمود عدلی چشمه دن جودین روان)

sene 1247

Bu kitabe çeşmenin ayna-taşı üzerinde ve birincinin altındadır.

Mad. tar.: mermer, güzel ta'lik, mısralar-kartuş içinde, yeşil boyalı imiş dökmüş, kitabe yük. 69 X en. 113 sm. ölçüsünde.

Manzûm tarihin şâiri muhtemelen Halil İbrahim Rif'at Bey (ölm. 1251/1835-1836) 'dir³⁰.

Neşr.: Tanışık, Çeşmeler, II, 430 (no. 338/130), (sadece tarih beyti).

B. Notlar

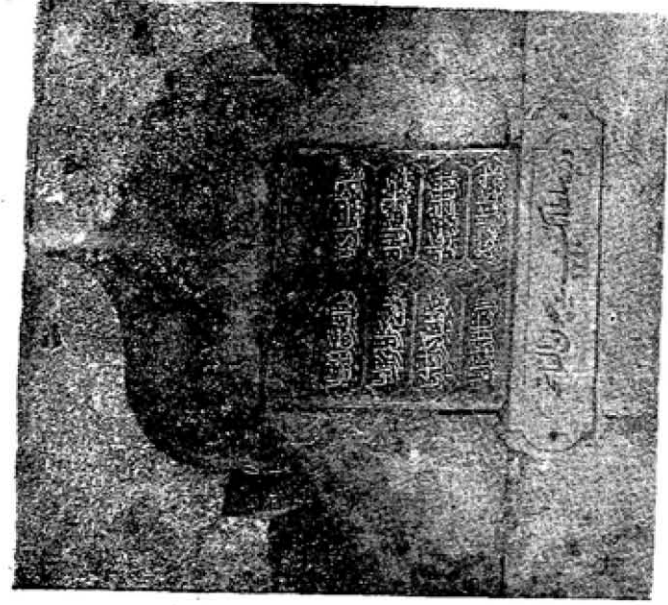
Bostancı-başı derbendi menzili, şimdiye kadar tetkik edilen menzillerin hususiyet ve faaliyetlerini ihtiva etmekten fazla, bir hudud karakolu (=derbend) menzili durumundadır. Burada, İstanbul'a girecek veya oradan çıkacak yolcular, Bostancı-başı tarafından kontrolden geçirilmektedir. Ayrıca, burasının, yüksek rütbeli yolcular için bir uğurlama ve karşılama mevkii olduğunu da ilâve edelim.

metni verilen kitabede, görüldüğü üzere, böyle bir isim mevcut değildir. İ. H. Tanışık, ayrıca, «tarihi belirsizdir» diyorsa da, tarih sadece ebed ile değil, rakam ile de kitabenin ortasına sarîh olarak yazılmıştır (Çeşmeler, II, 454).

³⁰ Halil İbrahim Rif'at Bey için bk. Fatin, aynı eser, 154. İ. H. Tanışık, bu manzum tarihin şâirini, dikkate lüzum görmeksizin, 1243 (1827-1828) yılında doğan Rif'at Hüseyin Efendi olarak göstermektedir (Çeşmeler, II, 430). Dört yaşındaki bir çocuğun bu güzel tarihi söyleyemeyeceği aşikârdır.

Osmanlılar zamanında, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, üç kol halinde Anadolu'yu kateden yolların bütün kervanları burada, pek eski zamandanberi kontrolden geçtiğine göre, menzilin tesis tarihinin de, çeşme kitabesinde gösterilen tarihten bir hayli eski olduğu muhakkaktır. Nitekim menzil'in, şimdi esas yerini muhafaza etmeyen mihrab-taşı, yazı ve tezyinat bakımından XVII veya XVIII. yüzyıl üslûbunda olup, kat'iyen 1247 tarihli çeşmenin mimarisi ile uygunluk göstermez. Hatta, burada mevcut kalın gövdeli çınarlar da, bu tesis eskiliğinin diğer bir delilidir.

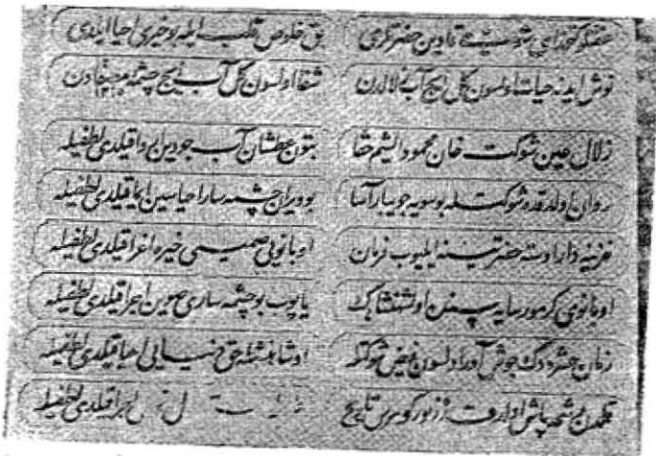
Bu duruma göre, bu menzil pek eskiden kurulmuş ve muhtemelen, örneği önceki menzillerde görüldüğü üzere, müteadid defa tamir edilmiştir. Şimdi çeşme üzerinde bulunan kitabelerden, burasının son defa Sultan Mahmud II. (1808-1839) tarafından 1247 (1831-1832) yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. İkinci kitabenin nâzımın, Padişah'ın «rehrevânın o şâha duâ etmesi için», «bu nev çeşmeyi Cısr-i Derbend'e hüsûsen yaptı»ğın söylemesi, yukarıdaki izahattan anlaşılacağı gibi, hakikatin ifadesi değildir.

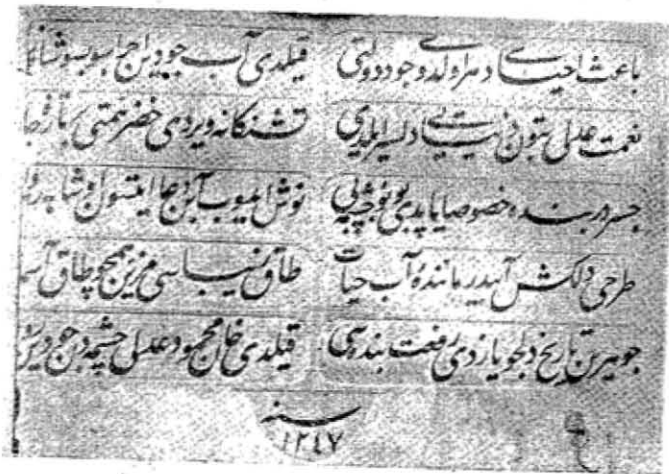
1. Ayrılık çeşmesi kitabeleri

2. Selâmi çeşme nemezgâhu

3. Selâmi çeşme kitabeleri

4. Bostanebaşı derbendi çeşmesi kitabesi